

RÁKÓCZI ERZSÉBET ÉLETE FÉRJÉHEZ ÍROTT LEVELEINEK TÜKRÉBEN (1654–1707)

„Betkó” – így becézték szülei a gyereklányt, akit később Thaly Kálmán Sappho és Diana, a költőnő és a vadász tulajdonságaival ruházott fel: „...határozott, erőslelkű, akaratos, dacos fejű úrasszony. ...szarvasok, őzek, erdek, hiúzok fáradhatatlan lövöldözője...”¹ Thaly romantikus pátosza talán még ma is meghatározza a Rákóczi Erzsébetet ismerő kutatók első lépéseit.

1863-ban Ráth Károly egy addig jobbra ismeretlen Rákócziról, Rákóczi Erzsébetről jelentetett meg egy rövid tanulmányt, és kiadta két levelét is.² Közleménye nem keltett különösebb visszhangot. Rákóczi Erzsébetet majdnem két évtizeddel később Thaly Kálmán „fedezte fel” újra. A „nagyságos fejedelem”, II. Rákóczi Ferenc gyermekkorát kutatva talált rá arra a Rákóczi rokonra, aki a családot ért veszteségeket részben pótolva megpróbált védelmet, támogatást nyújtani az árváknak, akihez a fiatal házaspár Rákóczi várandós feleségét, mintha hazavinné, elhozhatta. Már 1881-ben megjelent „történeti tanulmányában” olvashatjuk a következő jellemzést: „A Rákóczi-háznak ugyanis ez idő szerint, Ferkón és Juliánkán kívül volt még egy élő tagja. Ez, a kistapolcsányi uradalomnak és Hrussó várának férfias lelkületű s amazon természetű úrnője: gr. Erdődy Györgyné, szül. gr. Rákóczi Erzsébet vala.”³ Thaly interpretációjában Rákóczi Erzsébet az elvesztett otthont, a családot jelentette Rákóczi Ferenc számára. A határozott, erőslelkű, akaratos és dacos fejű, amazon természetű úrasszonyban nem nehéz felfedeznünk az anyát, Zrínyi Ilonát! Merényi Lajos, Esterházy Pál kutatója talált rá arra a levélre, és mellette egy cím nélküli, de a tartalmából világosan kikövetkeztethetően Rákóczi Erzsébet-ről szóló versre, melyet azonnal átadott Thaly Kálmánnak. Thaly a már fent idézett tanulmányában, egy másik verssel együtt, közölte a költeményt, így tágítva a vadászó Diana képét a költőnővel. A versről később Angyal Dávid⁴ bebizonyította, hogy Zrínyi Miklós hatását tükrözi. Mindezek után hosszú, majd egy évszázados csend következett Rákóczi Erzsébet újkori életében. 1979-ben Erdődy Ferenc két levelet publikált tőle⁵, majd 1986-ban a Régi Magyar Költők Tárában ismét kiadták a két verset⁶, és röviden rekonstruálták életét. 1989-ben Horn Ildikó⁷ megtalálta előbb Rákóczi László naplójának másolatát, majd röviddel utána az elveszettnek hitt eredetét is. A naplóból megismertük Erzsébet gyerekkori becenevét: Betkó. Majd a Zrínyi-kutatók következtek, Thaly, Merényi Lajos és Angyal Dávid nyomán haladva Kovács

Sándor Iván⁸ a verseket Zrínyi Miklós költészetével vetette össze; Uhl Gabriella⁹ pedig a már Merényi Lajos által is jelzett, Esterházy Pállal folytatott levelezést vette vizsgálat alá. Szaporodtak az apró mozaikkockák, de a teljes kép még közel sem volt kész.

Thaly, az általa közölt versnek önkényesen a „Gr. Rákóczi Erzsébet gr. Erdődyné panaszló éneke” címet adta. Ettől kezdve, a közel sem folyamatos kutatások középpontjában Rákóczi Erzsébet sikertelen házassága állt, anélkül, hogy a kor főúri házasságait alaposabban megvizsgálták volna a Rákóczi Erzsébettel foglalkozó kutatók.

Rákóczi Erzsébet személyiségének, életének újabb mozaikjait férjéhez írott leveleinek elemzése jelentheti. Már Thaly Kálmán is megállapította, hogy „Rákóczi Erzsébet – ez a behatóbb tanulmányozásra már csak saját, nagyszámban fenmaradt leveleiből ítélve is igen érdemes, eredeti, régebbi úrnőink közt is párját ritkító nőalak, ...”. Nem tudjuk, hogy Thaly vajon mire alapozta kijelentését, hogy látta-e Rákóczi Erzsébet leveleit, a levelek lelhelyét ugyanis nem jelöli meg. A jelenleg Pozsonyban őrzött vörösvári Erdődy levéltárban Rákóczi Erzsébetnek 205 második férjéhez, Erdődy Györgyhez írott levelét őrzik.¹⁰ A levelek 1672. január 5. és 1707. augusztus 13. között íródtak, és most először kerülnek kiadásra.¹¹ Férjének levelei, összesen 239, amelyek 1683. április 3. és 1707. szeptember 29. között születtek szintén megvannak. Ugyanitt található a kortársak által írt Rákóczi Erzsébethez szóló levelek is. A levélírók között van Amadé Ádám, Bakos János, Báthory Zsófia, Desseffy Ferenc, Ebeczky Imre és még sokan mások. Mindemellett tudjuk, hogy Rákóczi Erzsébet az Erdődy rokonság több tagjával is levelezésben állt, és feltehetően ezek a levelek is megtalálhatók a különböző helyeken őrzött Erdődy levéltárakban. Csak összehasonlításképpen, a máig mértékadónak számító családi levelezések közül Kanizsai Orsolyának 66, férjének, Nádasdy Tamásnak pedig 70 levelét ismerjük.¹² Szilágyi Sándor a két Rákóczi Györgytől valamint Lorántffy Zsuzsannától együttesen 680 levelet közölt.¹³ A korszak legnagyobb, és már publikált levelezés corpusait „létrehozó” Bethlen Miklósnak 701,¹⁴ Teleki Mihálynak pedig 3775¹⁵ levelét tartjuk számon. E két utóbbi politikussal kapcsolatban természetesen figyelembe kell venni, hogy teljes pályájuk és hivatali működésük levelezését igyekeztek feltárni a kutatók. Mindezekkel együtt is méltán mondhatjuk, hogy Rákóczi Erzsébet levelezése a legnagyobb és a legteljesebben megőrződött missiles anyagok közé tartozik!

Az előbb szándékosan nem tettünk különbséget magán, családi vagy politikussok hivatalos levelezése között, hiszen a levél megszületése, megírása mögött ugyanaz az értékrend munkált minden esetben, legyen szó politikusról vagy főúri feleségről: a távolságot áthidaló kommunikáció, az információ megszerzésének és továbbadásának igénye. Ilyen értelemben nem lehet különbséget tenni női vagy férfi levelezés között sem. Rákóczi Erzsébet leveleit ugyanabban a 17. századi szellemi környezetben kell elemeznünk, mint Bethlen Miklós vagy akár Zrínyi

Miklós leveleit. Viszont a férfi és a női szerepek elkülönülése a levelek tartalmában, stílusában könnyen felismerhető. Ebben az értelemben jogosan beszélhetünk női levelezésekről. Nem az arisztokra nők körében mérhető írni, olvasni tudás, egyszóval írásbeliség szintjére voltunk kíváncsiak, amikor Rákóczi Erzsébet leveleit sajtó alá rendeztük, hanem arra, hogy a levelek által bemutatott korszak megismeréséhez mennyiben ad új szempontokat egy arisztokrata nő férjéhez írott leveleinek elemzése?

A nők társadalmi szerepének, a társadalomban koronként elfoglalt helyének kutatása és történeti vizsgálata hosszú múltra tekint vissza, melynek még csak vázlatos áttekintésére sem vállalkozhatunk a jelen keretek között. Száz évvel ezelőtt Georgina Hill az angol társadalomban követte végig a nők szerepének és helyzetének történeti változását.¹⁶ Vizsgálta a családban, a politikában, a művelődésben, a kultúrában elfoglalt helyüket; a történeti korszakok során bekövetkezett változásokat egészen a 19. századi politikai mozgalmakig vezette. Hasonló nagyságrendű elemzést a magyar kutatás máig nem hozott létre, de Hill-lel egy időben több tudományos dolgozat, könyv, forráskiadás készült el, amely, a forrásadottságokat is figyelembe véve, a magyar arisztokrata nők világának bizonyos szeleteit tárta fel. Deák Farkas egy híján ötszáz levelet tett közzé 148 levélírótól, egy másik munkájában Wesselényi Anna 79 levelét adta ki.¹⁷ A nők társadalmi helyének, szerepének értékelése szempontjából tanulságosak Deák Farkas Wesselényi Anna életrajza elé írt bevezető sorai: „Mind férje a 'nagy' Csáky István, mind fiai: az első gróf Csáky István és gróf Csáky László, hatalmas szerepet játsztak a politikában: de ő, bár sokszor igen tevékenyen, csak mint nő és anya vett részt kedveseinek nagy küzdelmeiben.”¹⁸ Nem is annyira a 17. század értékrendje, hanem inkább a 19. század magyar történetírásának szempontjai érvényesülnek ebben a meghatározásban. Erősen érződik a politikátörténet fontossága, és ebben természetesen a politikusok, katonák elsőbbsége. A nők csak hozzájuk mérve kaphattak teret és szerepet a történelemben. Thaly Rákóczi Erzsébetről adott jellemzése – a „férfias lelkületű” úrnő – is ebbe a szemléletbe illeszkedik. Ezzel szemben Rákóczi Erzsébet, mintha kései kutatóival akarna feleselni többször is így ír leveleiben: „Guzsaly nekem, s csak azt kívánom, te se báncs, én sem bántlak s ülnék vesztég egy szegletbe.”¹⁹ vagy máshol: „... az asszonyok dolga guzsaly, motolla, ezzel nékem sincs semmi közöm ahhoz,”²⁰ Vajon melyik Rákóczi Erzsébet közelíti meg legjobban a valós képet, a Thaly által felvázolt férfias, vadászó Dianna, vagy a nőkre szabott társadalmi szerep mögé visszahúzódó arisztokrata nő képe?

Rákóczi Erzsébet 1654. november 16-án született. Édesapja Rákóczi László, édesanyja Bánffy Erzsébet volt. Még be sem töltötte 10. életévét, amikor elvesztette édesanyját, majd röviddel később édesapját. Az árva kislányt Báthory Zsófia vette szárnyai alá. Pozsonyban apácáknál neveltette, majd alig 14 évesen, 1668 februárjában férjhez adta Erdődy Ádámhoz. De, mintha a balsors üldözné pár hét múlva már özvegy. Két év özvegység után Erdődy György felesége lett.

Élete a 17. század utolsó harmadát és az új évszázad első évtizedét öleli fel. I. Lipót német-római császár és magyar király uralkodásának évtizedei korszakváltó évtizedek. A magyar társadalom nagy reményeinek és keserű kiábrándulásainak évei váltják egymást. A magyar politikusok évszázados tervei váltak valóra: Buda, a magyar királyok székvárosa megszabadult az Oszmán Birodalom megszállása alól, de a törökellenes háború belső meghasonlást, az ország népeinek mérhetetlen pusztulást hozott. Rákóczi Erzsébet még gyermek volt, amikor 1663–64-ben Zrínyi Miklós és Wesselényi Ferenc hatalmas energiákkal fogta össze az ország tartalékait, hogy reményeik szerint a meginduló törökellenes háborúban végső csapást mérjenek az Oszmán ház magyarországi hódításaira. Az 1664. augusztus 10-én megkötött vasvári béke meghiúsította terveiket. 1664 őszén meghalt Zrínyi, majd 1667 márciusában a nádor. Két olyan politikust veszített az ország, akiket Esterházy Miklós nádor mellett szerzett tapasztalataik és tekintélyük emelt az ország vezetői közé.

1670-ben I. Rákóczi Ferenc és Zrínyi Péter régi reflexek alapján, Bocskai István, Bethlen Gábor és I. Rákóczi György fejedelmek példáját követve fegyveres fölkeléssel akartak érvényt szerezni a magyar érdekeknek. Elszámították magukat és tévedésükért súlyos árat fizettek. Zrínyi Péternek, Nádasdy Ferenc országbírónak és Frangepán Ferencnek, 1671-ben, életébe került ez a tévedés; I. Rákóczi Ferencnek hatalmas váltságdíjat kellett fizetnie, és váraiba Habsburg katonaságot kellett fogadnia. Innentől kezdve nincs nyugalom az országban, bujdosók és kurucok gyülekeznek Erdély és a királyi Magyarország végvidékein. Wesselényi Pál, Teleki Mihály majd végül Thököly Imre állt a bujdosók élére. Thököly néhány év alatt, 1681-re meghódította Észak-kelet Magyarországot. A Habsburg udvarnak cselekednie kellett, ha nem akarta elveszíteni a teljes országot: Lipót császár a jól bevált recept szerint hajlandó volt valamit visszaadni a rendi jogokból, és az ország Esterházy Pál személyében a soproni országgyűlésen ismét nádort választhatott magának.

A nyugalom azonban nem állt helyre. 1683-ban a török Bécsig vonult, Thököly hiába próbált kibújni a török szövetség hálójából, csapataival biztosítania kellett a nagyvezír seregének a hátát. A török sereg bécsi katasztrófája magával rántotta Thökölyt is. 1684-ben XI. Ince pápa fáradhatatlan munkájának eredményeként létrejött I. Lipót német-római császárt, Sobieski János lengyel királyt és a Velencei államot összefogó török ellenes szövetség, a Szent Liga. A kuruc fejedelemnek nem sikerült a keresztény szövetséges oldalára átvezetnie politikáját. Rákóczi Erzsébet férje, Erdődy György azon politikusok között volt, akik úgy gondolták, hogy Lipót császár ez alkalommal nem fog kihátrálni a török elleni háborúból. Vele együtt Rákóczi Erzsébet is úgy vélte, hogy a kurucok csak kerékkötői a török kiűzésének, és közöttük is sokan inkább a török ellen harcolnának: „Itt a katonák sokan torokszakadva kiáltják sokan, hogy török ellen inkább hadakoznak, vélem csak jőne valami had, sokan odatartanak a ló száját, de addig az szabad prédán amit elkövethet, el nem mulatja, ...”²¹ – írta ekkortájt egy keltezetlen levelében. A

levél egyébként rendkívül határozott, energikus, és pontosan látja, le is írja a kurucok és a császár között őrlődő magyarság problémáit. A kuruc haderő török ellen fordítása mellett a lengyeleket, és a lengyel királyt tartja a magyarság legfőbb támaszának. „...jó volna ha *kegyelmed* is abban fáradozna, hogy minél hamarébb Bártfát vennék meg, de kevés had ne jöjjön, mert itt is alkalmas noha nem igen sok a kuruc, de az parasztokat maga mellé ha veszi tehetne kárt az lengyelben, Bártfa megvételével az lengyel útja jól felnyílnék, azt megvévén beléhelyeztetvén jó népet, azonkívül is kvártélyban lehetne az lengyelség itten, kik miatt az kuruc is nem bátran kvártélyozhatna itt, mert az krajnya is amennyire megunta őket ellenek támadna, mely dolog végben való viteliben Barkóczi *uram*, ha maga nem jőne is, valami népet e több Bártfa alá jövendő lengyelekkel jól egyetértvén titkon és sok halogatós nélkül nyúlnának hozzá az dologhoz, innen ha kiverhetik az kurucot, Bártfát megveszi, könnyű lesz az pusztza földről az kevés kurucot vagy elhódítani, vagy olykor rajtok is menni, mely iránt *kegyelmed* is fáradna, s én is már megírtam Lengyelországban e javallásomat, ...” Azt, hogy kinek írta meg Lengyelországba „javallásait”, nem tudjuk, de az ekkor 29 éves fiatalasszony valóban nagyon határozott véleménnyel rendelkezett mind katonai, mind politikai kérdéseket illetően, nyoma sincs a „nem konty alá való”-féle fogalmazásnak, amely majd az öregedő Rákóczi Erzsébetet fogja jellemezni. A levélben, mindezekon kívül fontos információkat is továbbít férjének Csonka bég Thökölynél tett látogatásáról, Szirmay Miklóssal való beszélgetéséről, vagy figyelmezteti, hogy legyen óvatos Czobor Ádámmal.

Az országot azonban egyaránt pusztították a kuruc katonák, a lengyelek, a tatárok, a törökök és a császáriak. Amikor a keresztény szövetségesek 1684-ben hirtelen megjelentek Buda falai alatt sokan bíztak abban, hogy az ország fővárosának felszabadulása meghozza a várva-várt békét. Rákóczi Erzsébet írja: „...ha Isten kezünkhöz adja, nem kétlem, kegyelmes urunk, őfölsége mutatja kegyelmességét azokhoz, akik megvételekor jelen fognak lenni, kegyelmed is, ha akkor jelen lesz, bár valamely házat solitítálna annak idejében magáért; adja Isten hamarébb Budán lakhassunk, s kegyelmedet is friss egészségben láthassam, maradván kegyelmednek igaz hív társa.”²² Valószínűleg nem Rákóczi Erzsébet volt az egyetlen, aki már alig várta, hogy minél hamarébb Budán lakhasson. Már előző levelében kérte férjét, hogy tudósítsa őt „Budának bizonyos mi karban való létéről”²³ Országos várakozás az, amit itt olvashatunk.

Aztán később már nincs szó Budáról, a budai házról, csak a háború pusztításairól. „Ez elmúlt csütörtökön úgy hallom felrablotta Szerdahelyt a török, alkalmas károkat tett, s rabokat fogott, az mi magyarink megcsatáztak vélek, hallom több veszett az törökben, mint az magyarban, az német nem volt jelen, másutt feküdtetek, csak akkor indultak utána az töröknek az németek, amikor az pogány közel járt Újvárhoz.”²⁴ „Csak már az hadak annyit ne járnának, mert télben tartjuk őket, s nyárban sem dölgozhatunk. Csak szalad untalan az nép, elég galibám volt velek,

bezzeg tehetnék én is panaszt az ittvaló comisáriusra...²⁵ „Az brandenburgus hadok most kötözködnek az fehér hegyen által, adóznak is rétjeink miattok. Czoborné asszonyom, a jó gazdasszonyosság mellett, amint írják, meg akarván előttek tartani az maga rétjeit, vizet bocsátott rájok, mely miatt ott meg nem telepedhetvén, az hadak az egész tavaszi vetéseire szállottak, semissé tették.”²⁶ Bár az országban keresztül-kassul jártak a hadak az emberek mégis a békére készültek: Rákóczi Erzsébet és férje 1692-ben a budai ház helyett Pozsonyban kezdtek építkezni, felismerve talán, hogy Budára egyhamar nem költözhet magyar család.

1699. január 26-án Karlócán a Szent Liga és a Porta képviselői aláírták a békeokmányokat. Rákóczi Erzsébet nagy lendülettel látott a birtokok rendbetételéhez. Egy indulatos levelében, férje szemére veti, hogy alig segít a gazdaság irányításában: „Gazda uram, csak jól van a kegyelmed dolga, nekem füstölög bele az sok pörben, buta gondban a fejem, izzasztópor sem kell, sokszor majd napestig a széna gyűjtők s munkások felett való vigyázás, s fel s alá való járásim, tépelődéseim miatt eleget verejtékezem, s kegyelmed proszanitate pitázál s vendégeskedik, sem segít, sem tart. Én pedig majd veres verejtékemmel keresem ezeket.”²⁷ Ugyanekkor intézkedett, hogy bécsi házából a magyar kancellária, ami bérelte a házat, költöztesse ki a hivatalnokokat, mert ahogy írja „magam is gyakrabban akarok Bécsben járnom”.²⁸ Érdekes, hogy a békeévek közül az 1701-es évből egyáltalán nem maradt fent férjéhez írott levele, talán kevesebbet voltak távol egymástól, és így fölöslegessé vált a levelezés? Nem tudjuk.

Azt, hogy nem volt ez igazi béke, későbbi leveleiből érezhetjük. 1702 decemберében a következő rövid megjegyzéssel fejezte be levelét: „Híreink olyasok, hazánkbéliek nincsenek, a rettenetes adózások s azok miatt való ínségeken kívül.”²⁹ 1703-ban II. Rákóczi Ferenc szabadságharca még ki sem bontakozott, amikor a megjelenő kurucok elől előbb Pozsonyba, majd onnan férje horvátországi birtokaira, Szávaújvárra menekült. A Dunántúlon átvezető útja alatt megdöbbenve hallgatta a szegénység panaszait: „Innen semmi új hírt nem írhatok az nyugodalmas földről, hanem látom a nép hogy megfélemlert, s sopánkodva szól, tartván az ellenségtől, s másfelől az kemény porciózásokat emlegették, azt is nem különben, hanem mint Pozsonyon túl lévő elszegényedett népnek azaránt való bőv, nyilván való beszédit hallhatja akárki is.”³⁰ Vagy: „Még eddig valahol jártunk torok szakítva szólnak az emberek az portió iránt. Olyakat beszélnek, kiűl én gondolkodni sem mernék. Istenért is, ha lehet, aki igaz híve őfölségének, őfölségek hasznára s híveinek megmaradására nézvén alázatos instantiákkal segítse ezen teher megörvoslását, mert bizony itt is merő desperátusnak látszik lenni a nép, s szól szerte széjjel, amit a nyál nyelvére hoz, kit irtózással hallgatunk. Ezeket írom kegyelmednek csak magánosan biztomban. Másként nem konty alá való állapot.”³¹

Életének utolsó négy évét idegen országban, idegen emberek között töltötte. Akárcsak otthon, nagy lendülettel látott a gazdálkodáshoz. Már két hét után Varasdról azt írta férjének, hogy „pusztán, károsan, rendetlenül találtam az itt való jószágot, ... Azért kész vagyok fundamentumbul hozzá fogván, vizsgál-

nom s rendben vennem az állapotokat, ahol reáérkezhetem, ...³² Négy éven át inventált, urbáriumokat ellenőrzött és íratott, gazdatisztekkel vesződött, csak-hogy teljen az idő. Mindeközben folyton várta az otthoni híreket, várta, hogy mikor költözhet vissza: „Adná Isten, oly hírt írhatna ne[kem] kegyelmed ide, hanem én inkább hamarébb mehetnék vissza, s az magam ott kinnlevő dolga-imhoz is láthatnék;”³³

A kor elfogadott értékrendje szerint a feleség feladata, hogy összetartsa, irányítsa a család gazdasági háttérét szolgáltató birtokokat, egyszerűbben mondva, hogy jól gazdálkodjon. A kor legfőbb értéke „az jó hír s név” a nőkre és asszonyokra is vonatkozik a következő formában: „Az férfi ékessen szólásával, írásával, útonjárásával, hírt nevet szerez magának. De nem látom az asszonyállat miképpen magát nemesíthetné meg, hanem hacsak ... hon ülésekkel és otthon tisztetekben eljárásokkal, szavokban való eszességekkel, urukhoz való hűségekkel, jó erkölccsekkel, az szomszédival békességesen való élésekkel, háza népe között tisztességesen magok viselésekkel, és az külső emberek előtt való szemérmességével, mind ez világi életben nagy dicsérettel éltenek, s mind holtok után örökké való hírt, nevet hattak az utánuk való embereknek.”³⁴ A „jó gazdasszonyság” Rákóczi Erzsébet számára magától érteődő. Nem jön zavarba a napszámosok, az aratók, az uradalmakat igazgató tisztartók között sem. Szülei számára ez szintén természetes volt, apja hátrahagyott naplójában többször olvashatunk hasonló bejegyzéseket: „Mentem ki ebéd után az aratókhoz, ... Mentem ki jó reggel a szénatakarókhoz, és mind egész nap odaki mulatván, takartattam szolgálommal is.”³⁵ Nem tudjuk, hogy gyermekkorából mennyi emléket őrzött, de az otthon meghatározó élményei, valamint a kor elvárásai egyaránt arra ösztönözték, hogy ne idegenkedjék a gazdálkodástól. „Én itt cselekszek amire ráérkezhetem, csak lábamra épülhetnék ki, s teljes erőm vóna. Tegnap sézán kivonattam magamat, déltől fogvást sötét estig a pajtában ültem, lencsét, babot, borsót csépeltettem, gabonát, zabot, szénát hordattam, másfelől a tisztartó dézsmált.”³⁶

A keltezetlen levelek között olvasható egy terjedelmes feljegyzése, amely arról árulkodik, hogy a birtokok gazdálkodását átgondoltan, tervszerűen irányította. „Ebből [t.i. földből] az úrnak szép hasznót mutathatnék, ha *őkegyelme* szabadságot ad s fog tetszeni, hogy magunk jószágabéli jobbágyok közé osztanám. Abbúl juthatna a halászoknak is proportionaliter, melyektől máris magunk jobbágyi ígérnek dézsmát, mindaz tokokat, mind pedig szobást vagyis adót adni, ott falut építhetni úgy, hogy a jobbágy amiatt maga előbbeni fundusát abban ne hagyná, úgyis itt egy háznál sok az ember, sőt amellet ugyan ott az úrnak majorja ahoz földje, rétje elég lehetne, ország útjain lévén, jó korcsmát lehetne folytatni, sőt a vízen hidast tartván attúl is szép haszon lehetne, elvárom azért *uram őkegyelme* parancsolatját hamarébb, amíg megszanthatni s nem lesz a földnek fagya.”³⁷ Nemcsak az éppen aktuális munkák számonkérését, hanem új falu, vámszedő hely telepítését is feladatának érezte. A bevétele-

ket nem egyszerűen a jobbágyok szolgáltatásainak, adójának emelésével, hanem a gazdálkodás minőségének javításával képzelte el. Külön tanulmányt érdemelne Rákóczi Erzsébet gazdálkodásának bemutatása. Tevékenysége a gazdasági élet szinte minden területét felölelte: termelt, eladott, kereskedett, bérleti szerződéseket kötött, pénzt kölcsönzött, hogy csak a legfontosabbakat említsük. A fent idézett részlet is bizonyítja, hogy a földesúri földek felosztását saját jobbágyaik között befektetésnek tekintette. R. Várkonyi Ágnes elemezte Szirmay András gazdasági naplóit, feljegyzéseit, és megállapította, hogy Szirmay gazdálkodása, hasonlóan Rákóczi Erzsébetéhez, a gazdasági élet széles skáláján mozgott.³⁸ Természetesen Rákóczi Erzsébet pár oldalas gazdasági feljegyzései nem hasonlíthatók Szirmay több mint negyven éven át vezetett gazdasági naplóihoz, de azért az megállapítható, hogy a kor kívánalmaihoz igazodva irányította saját, később Horvátországban férje birtokait.

Rákóczi Erzsébet férjéhez írott levelei nemcsak birtokigazgatásról szólnak. Hétköznapijában fontos helye volt a szórakozásnak, a szabadidő tartalmas eltöltésének is. A Thaly által kiemelten említett vadászat különösen kedvelt szórakozása volt. De emellett szerette a zenét, tudott hegedülni, hegedűit nagy becsben tartotta, gondozásukra, javíttatásukra sokat áldozott. Egy alkalommal, a már korábban idézett levélben, amikor férje szemére vetette, hogy semmiben sem segít, irónikusan megjegyzi, hogy azért akar hegedűin gyakorolni, hogy ha az uraság – értvén ezen férjét – úgy parancsolná ne hogy szégyenben maradjon. Hegedűit később, bujdosásának idején is kedves barátainak tartotta. Készítettett orgonát. Kastélya mellett virágoskertet telepítettett. Szerette a társaságot, gyakran járt vendégségbe és maga is gyakran fogadott vendégeket. Ezt a rokonság is tudta róla, egy alkalommal Pozsonyban „komédia” nézésre marasztalták, de inkább hazament. Ő Pozsonyba birtokügyekről akart tárgyalni az Erdődy rokonsággal, de amikor észrevette, hogy nem veszik őt komolyan, távozott.³⁹ Nehéz helyzetekben állt helyt, különösen Szávaújváron, amikor kóborlókkal, ellenséges rácokkal, rablókkal, a központi hatalom meggyengülését kihasználó csellengő katonákkal szemben kellett a birtokokat és saját biztonságát is megvédeni. Mindig határozottan döntött. Amikor azonban érdekei úgy kívánták, vissza tudott húzodni a kor által a nőkre szabott szerep mögé. „Nem konty alá való...” – írta, amikor a dunántúli nép szenvedéseit ecsetelte; „az asszonyok dolga guzsaly s motolla...” – írta máshol, amikor nem akart foglalkozni valamivel. De ez a magatartás már csak az utolsó éveiben volt jellemző rá.

Fürdőbe azonban gyakran járt férje nélkül is, és nem mindig csak a gyógyulást kereste, hanem alkalmanként a jó társaságot is.⁴⁰ A trencsényi hévízből írta: „Én itten Istennek hála jó egészségben vagyok, de némelyek, szolgálaim és frajczimereim közül, alkalmasint elkezdtek az kornyadozást. Illésházi uramat az asszonnyal mai napon bizonyosan idevárjuk, Csáki Ferencné asszonyomot is ma, vagy hónap. Pálfi Miklós uram embere is itt vót, az úr számára szállást keresett, de nehezen, ha gyű is el Pálfi uram, mert itt alkalmasint vagyunk, s

még mennyien leszünk, szállásokat igen elfoglalták. Pálfi uram számára alkalmatost nem is kaphatni.”⁴¹ Őszidőben hazautazott a fürdőből, mert senkit sem talált ott. Élénk társasági életet élt. Családjával, közeli rokonaival rendszeres kapcsolatot tartott. Gyakran látta vendégül „öccsét”, II. Rákóczi Ferencet, akinek születésére annak idején „egy ital borocskát” is köszöntött.⁴² Amikor 1688-ban Rákóczi Julianna és Ferenc birtokait központi igazgatás alá helyezték, Kollonich Lipót akkor még bécsújhelyi püspök Klobusiczky Ferencet tette meg a Rákóczi birtokok adminisztrátorává, Rákóczi Erzsébet saját emberét, Melczer Jánost bízta meg az örökösök jogi képviselőjével. Talán emiatt a családi összetartás miatt sem lehetett Bécsben túlságosan népszerű. Az időközben esztergomi érsekké lett Kollonich Lipótnak elég gondot okozott a család felserdült feje, Ferenc, és még Rákóczi grófnővel is meg kellett küzdenie.

II. Rákóczi Ferenc az 1690-es években, amikor megnősült és birtokaira hazaköltözött, gyakori vendége volt Erzsébet kistapolcsányi kastélyának. Feleségét, Sarolta-Amália hesseni hercegnőt, 1696-ban első gyermekük születésekor Kistapolcsányban nagynénje gondjaira bízta. Rákóczi Erzsébet igyekezett mindenben kedves öccsének és feleségének a segítségére lenni, akik Zboróról indulva majd hat nap alatt értek el hozzá, Kistapolcsányba: „Akarám kegyelmednek értésére adnom, hogy kedves öcsém uram és az fejedelem asszony tenap estve szerencsésen ideérkeztenek, magok lovait mindenestől a felföldön hagyván, csak postai alkalmatossággal jöttek ide. Az fejedelem asszony terhes lévén, ma egésznap fekszik, fáradt állapattal lévén, főképpen még az útban való ijedés árt néki, mivel valami nagy hegyről lemenet hintóstúl csaknem mindnyájan feldültek, alig tartózkodott meg a hintó valami fácskán, másként talám hintóstúl mind összeromlottak volna. Egyébiránt is igen gyenge természetű a fejedelem asszony. [...] Azonis kérem kegyelmedet, ha valami confectoma van kegyelmednek hova hamarébb küldjön ami van, mert generális uram itt létével éppen kifogytam belőle, [...]. Az citrombul s narancsbul is kifogytam, a fejedelem asszony kívánja, főképpen a narancsot ...”⁴³

Unokahúga, Rákóczi Julianna és férje, Aspermont gróf, is gyakran vendégeskedett nála. Soha nem érezte magát egyedül, ezért is lehetett számára különösen fájdalmas 1703 végén a Horvátországba való futás. Nemcsak rokonaitól került távol, hanem megszokott szolgáit is el kellett, hogy bocsássa. Ekkor bukkan fel leveleiben az eddig szokatlan rövidítés: “kedves öccsét” csak „R.”-ként jelöli. Mi az oka? Nem tudjuk. Nincs jele, sehol nem árulja el magát, hogy milyen érzelmekkel gondol II. Rákóczi Ferencre. „Beszéli nyilván R. Pécsre, Szigetre, Siklósra Szentmihály nap (szept. 29.) tájban küldött pátenseket...”⁴⁴ Amikor még az előrenyomuló kurucok elől elmenekült, nem tudhatta, hogy rövidéletű felkelésről vagy komoly, politikai célokkal rendelkező mozgalomról van szó. Férje, Thököly mellett tett rövid kitérőt leszámítva, rendíthetetlen császár és király-párti volt. Neki, mint feleségnek nem volt más választása, mint követni férjét. Guevara, Draskovich János fordításában, így fogalmaz:

„Az kereszténységbe pedig mind Isteni s' mind emberi törvény megh engedi, hogy az férfi az ő feleségének tellyesseggel feje legyen es ura.”⁴⁵ Rákóczi Erzsébet ezt másként mondja: „...immár nekünk hotig mind jót, rosszat együtt kell szenvedni el.”⁴⁶

Azt sem tudjuk, hogy mennyit tudhatott az országban zajló eseményekről 1703 után! Férje küldött ugyan híreket Bécsből, sőt nyomtatott újságokat is – amiket rendre megköszönt – de bizonyos, hogy nem Rákóczi propagandáját küldte el feleségének.

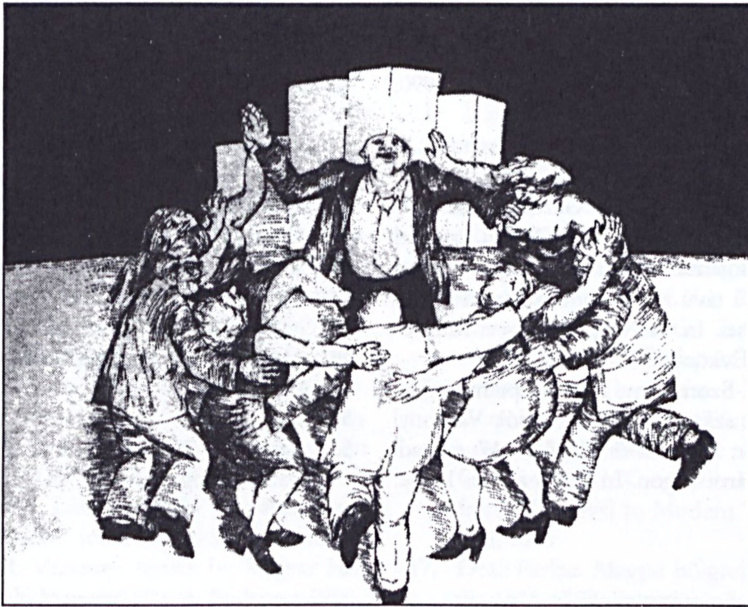
Horvátországban idegen világ, idegen nyelvű emberek közé került. Eddig még soha nem szorult tolmács segítségére, hogy embereivel, alkalmazottaival érintkezessen, itt ez is megtörtént vele. Horvátországból írt első levelei a bizonytalanságot, a félelmet tükrözik. 1703 végén több észak-magyarországi família tagjai is odahagyták birtokaikat, Pozsonyba, Bécsbe és Horvátországba menekülve. Koháry Farkas, Csáky Imre és Zsigmond az ismertebbek, akik a Dráván túli területeken érezték magukat csak biztonságban.⁴⁷ Az akkori menekült magyar nemesek tevékenységéről, de még életkörülményeiről sem tudunk túl sokat. Rákóczi Erzsébet arról ír, hogy Horvátországban olyan erős a magyarelles hangulat, hogy az odamenekülők élete sincs biztonságban. „Minket pedig magyarokat erősen fenyegettek az gyalázatos kiüzésekkel, amint hallani.”⁴⁸ vagy „A félelem esmét a bennlakósoktól nevedik.” – írta férjének.⁴⁹ A Csáky grófoknak pedig ő ad kölcsön szénát, hogy a magukkal hozott lovaikat etethessék. Arra a kérdésre, hogy a Horvátországba menekült magyar arisztokrácia milyen kapcsolatot tartott egymással ez a levelezés nem ad választ. Rákóczi Erzsébet nem írt férjének arról, hogy más magyarországi emberrel, rokonnal vagy barátal személyesen érintkezett volna. A horvát bánná kinevezett Pálffy János feleségével egyszer találkozott, és segített a Csáky család néhány Horvátországban „bűjdosó” tagjának, ez minden, amit ottani társasági életéről tudunk. A korábban jellemző színes társasági életet itt uradalmi tiszték, esetleg katonák és egyházi személyek jelentették. Egy pillanatig sem érezte magát ott-hon, minden percben haza vágyott. „Bú, bánat közt torkig úszom, sőpreném inkább másutt az istállókat, hogy nem itt vagyok, okait *Isten* tudja, másoknál is nyilván lehet.”⁵⁰ A számára oly kedves „felföld” viszontlátásának öröme azonban nem adatott meg neki.

1707. november 8-án Szávaújváron tért meg teremtőjéhez. Szülőföldjére holtában sem térhetett vissza, az Erdődyek klanyci kolostorában helyezték örök nyugalomra.⁵¹

JEGYZETEK:

1. Thaly Kálmán: Gr. Rákóczi Erzsébet mint költő Századok 1900/ 481-494.
2. Ráth Károly: Rákóczy Erzsébet két levele. Győri Történelmi és Régészeti Füzetek II. kötet 1863. 28-37.
3. Thaly Kálmán: II. Rákóczi Ferenc fejedelem ifjúsága. 1676-1701. Történelmi tanulmány. Pozsony, 1881 67.
4. Angyal Dávid: Rákóczi Erzsébet és Zrínyi Miklós. Századok 1901/ 359-60.
5. Erdődy Ferenc: Rákóczi Erzsébet két levele. Levéltári Szemle 1979 338-339.
6. Régi Magyar Költők Tára 11. szerk. Varga Imre Akadémia Kiadó, Budapest 1986 73. és 74. sz. versek.
7. Rákóczi László naplója közléseszi és a jegyzeteket írta Horn Ildikó, az utószót írta R. Várkonyi Ágnes In. Magyar Hírmondó Magvető Kiadó, Budapest 1990
8. Kovács Sándor Iván: "Veri a hab a kösziklát..." A költőnő Rákóczi Erzsébet In. Kovács Sándor Iván: "Eleink tündöklősege" Balassi Kiadó, Budapest 1996
9. Uhl Gabriella: Esterházy Pál és Rákóczi Erzsébet Irodalomismeret VI. évf. 1-2. sz. 1995 82-88.
10. Szlovák Állami Levéltár Bratislava / Pozsony Archiv rodu Erdődy / Erdődy család levéltára Correspondencia Juraj Erdődyho / Erdődy György levelezése – Listy od manzelky Alzbety Rákóczi / Rákóczi Erzsébet levelei férjéhez. Cislo skatule: 143
11. Horányi Emese: Rákóczi Erzsébet levelei (ELTE 1999) című szakdolgozatában 25 levelet elemzett ebből a gyűjteményből. Benda Borbála-Várkonyi Gábor: Rákóczi Erzsébet levelei férjéhez 1672–1707. Osiris Kiadó, Budapest, 2001.
12. Károlyi Árpád – Szalay József: Nádasdy Tamás nádor családi levelezése Budapest, 1882 valamint "Szerelmes Orsikám..." A Nádasdyak és Szegedi Kőrös Gáspár levelezése. Válogatta, a szöveget gondozta és a jegyzeteket írta Vida Tivadar, utószót írta Grynaeus Tamás, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1988
13. A két Rákóczy György fejedelem családi levelezése 1632-1660. szerk. Szilágyi Sándor Budapest, 1875
14. Bethlen Miklós levelei (1657-1698). Összegyűjtötte, sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a tárgyi jegyzeteket írta Jankovics József. In. Régi Magyar Próza Emlékek szerk. Tolnai Gábor, Akadémiai Kiadó, Budapest 1987
15. Teleki Mihály levelezése I-VIII. szerk. Gergely Sámuel Magyar Történelmi Társulat, Budapest 1905-1926
16. Georgina Hill: Women in English Life from Mediaeval to Modern Times London, 1896
17. Deák Farkas: Magyar hölgyek levelei 499 db 1515-1709, valamint uő: Wesselényi Anna özv. Csáky Istvánné (1584-1649) életrajza és levelezése Bp., 1875
18. Deák Farkas: Wesselényi Anna özv. Csáky Istvánné (1584-1649) életrajza és levelezése Bp., 1875 2. o.
19. 117. sz. Szávaújvár, 1704. június 3.
20. 170. sz. Szávaújvár, 1706. április 17.
21. 201. sz. én.
22. 15. sz. Szomolány, 1684. augusztus 28.
23. 14. sz. Vitenc, 1684. augusztus 18.
24. 25. sz. Szomolány 1687. július 2.
25. 27. sz. Kistapolcsány, 1688. július 4.
26. 39. sz. Kistapolcsány, 1691. június 13.
27. 74. sz. Kistapolcsány, 1700. július 22.
28. Uo.
29. 88. sz. Kistapolcsány, 1702. december 21.
30. 100. sz. Sopron, 1703. november 29.
31. 101. sz. Körmend, 1703. december 1.
32. 103. sz. Varasd, 1703. december 18.
33. 124. sz. Szávaújvár, 1704. november 16.
34. Draskovich János: Horologii Principum, azaz Az fejedelmek órájának második könyve. Graz, 1610 In. Bibliotheca Hungarica Antiqua szerk. Kőszeghy Péter Akadémia Kiadó, Budapest 1989, 29. o.

-
35. Rákóczi László naplója közzéteszi és a jegyzeteket írta Horn Ildikó, utószót írta R. Várkonyi Ágnes. In. Magyar Hírmondó Magvető Kiadó, Budapest 1990, 149. o.
36. 199. sz. Szávaújvár, 1707. augusztus 6.
37. 204. sz. én.
38. R. Várkonyi Ágnes: Gazdaság, műveltség, mentalitás a XVII-XVIII, század fordulójának köznemesi rétegeiben és a hosszú távú társadalomtörténeti fejlődés kérdései. In. A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve 7. 1981 15-39. o.
39. 42. sz. Szomolány, 1692. szeptember 16.
40. A 17. századi fürdőkulturáról: Várkonyi Gábor: Hévizek és fürdők a 17. századi Magyarországon. In Európa híres kertje. Történeti ökológiai tanulmányok Magyarországról. Budapest, 1992
41. 2. sz. Trencsényi hőviz, 1677. május 6.
42. R. Várkonyi Ágnes: A fejedelem gyermekora. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest 1989, 11–12. o.
43. 54. sz. Kistapolcsány, 1696. január 14.
44. 102. sz. Varasd, 1703. december 6.
45. Guevara, im. 18/v
46. 3. sz. Trencsényi héviz, 1677. május 7.
47. Nagy József Zsigmond: Egy labanc főúr halála 1704-ben Tiszatáj 6. 1974 30-36. o.
48. 114. sz. Szávaújvár, 1704. május 12-13.
49. 205. sz. én.
50. uo.
51. Készült a T034969. számú OTKA pályázat támogatásával.

Hibó Tamás: Menyegző, 1978

Hibó Tamás: Vak vezet világtalant, 1978